

**ПОГЛЯДИ МИХАЙЛА НИКИФОРОВИЧА КАТКОВА НА
КЛАСИЧНУ ТА РЕАЛЬНУ СЕРЕДНЮ ОСВІТУ ХІХ СТОЛІТТЯ**

У статті визначено позицію консервативних сил щодо біфуркації середньої освіти в II половині ХІХ століття. Висвітлено основні ідеї класичної освіти М.Н.Каткова. Він послідовно відстоював класичну систему освіти з вивченням стародавніх мов і математики та обмеженому вивченні словесності і природничих наук. Фундаментальною основою класичної системи освіти, публіцист вважав принцип концентрації та відмова від біфуркації.

Ключові слова: класична та реальна гімназійна освіта, консервативна течія суспільно-педагогічного руху, стародавні мови, математика.

В статье определено позицию консервативных сил относительно бифуркации среднего образования во II половине XIX века. Освещены основные идеи классического образования М.Н.Каткова. Он последовательно отстаивал классическую систему образования с изучением древних языков и математики и ограниченном изучении словесности и естественных наук. Фундаментальной основой классической системы образования, публицист считал принцип концентрации и отказ от бифуркации.

Ключевые слова: классическое и реальное школьное образование, консервативное течение общественно-педагогического движения, древние языки, математика.

This article defined the position of the conservative forces about bifurcation of secondary education in the II half of XIX century. Highlight the main ideas of a classical education M.N.Katkova. He consistently defended the classical system of education with the study of ancient languages and mathematics and a limited study of literature and the sciences. The fundamental basis of classical education,

essayist considered the principle of concentration, and the rejection of the bifurcation.

Keywords: *classical and real schooling for conservative social-pedagogical movement, ancient languages, mathematics*

Актуальність дослідження. Нині основою освітньої політики визнана стратегія, спрямована на формування інтелектуальної, професійно компетентної особистості, здатної адекватно відповідати вимогам часу. У зв'язку з цим в Україні прийнято напрям на модернізацію середньої освіти в контексті підвищення ефективності її впливу на професійне самовизначення особистості. Адже, розвиток професійної кар'єри суттєво залежить від життєвої орієнтації школярів, що впливає на їх майбутню професійну активність. А життєва позиція та ціннісні підходи молодої людини формуються у шкільні роки. Тому участь школи у професійній підготовці молоді має бути значно ширшою та ґрунтовнішою.

Разом з тим сучасна державна система освіти недостатньо повно використовує просвітницько-педагогічні ідеї, цінності, накопичені вітчизняною педагогікою в попередні сторіччя. Особливої уваги в історико-педагогічному аспекті заслуговує діяльність просвітителів, учених, державних службовців, спрямованих на реформування освітньої системи.

Зазначимо, що історію реформування російської середньої школи XIX століття досліджували М.В.Богуславський, Ш.І.Ганелин, Е.Д.Днепров, Н.А.Константинов, Н.Н. Кузьмин, Е.Н.Мединський та ін..

Мета нашої статті: визначити позицію консервативних сил щодо біфуркації середньої освіти в II половині XIX століття. Висвітлити основні ідеї класичної освіти М.Н.Каткова.

Процес поділу середньої освіти на класичну та реальну в XIX столітті був тісно пов'язаний з реформуванням освіти та протікав у руслі еволюційного розвитку.

О.В.Головнін, який мав виражено ліберальні переконання, очолив в кінці 1861 року Міністерство народної освіти та розпочав реформування

всієї системи освіти. Діяльність міністерства та Вченого комітету проходила у повній гласності та прозорості. В роботі над матеріалами поряд із членами Вченого комітету були задіяні багато відомих педагогів та суспільних діячів - Н.Х.Вессель, В.І.Водовозов, Н.І.Костомаров, Д.Д.Семенов та ін.. Всі попередні варіанти публікувалися в печаті та навіть були перекладені на іноземні мови, відправлені для обговорення та експертної оцінки за кордон.

Саме в цей період відбувається розквіт суспільно-педагогічного руху. В атмосфері гласності розвиває свою діяльність педагогічна журналістика. Статут гімназій та прогімназій 1864 року став документом в основу якого лягли принципи загальностановості та демократичності.

Масштабна модернізація освіти сприяла розвитку демократичних та ліберальних сил в державі, що визвало різке неприйняття та протистояння консервативних сил. Поряд з процесами модернізації освіти та інших державних галузей поступово набирала сили позиція урядового та суспільного консерватизму.

Найчастіше під терміном «консерватизм» розуміється поняття, що позначає тип соціально - політичної і філософської поведінки, носії якої виступають за збереження традиційних засад суспільного життя. Консерватизм (від латинського *conservare* - зберігати, охороняти, піклуватися про збереження) - політична ідеологія, орієнтована на збереження, підтримку історично сформованих форм державного і суспільного життя, в першу чергу, морально-правових її засад, втілених у нації, релігії, шлюбі, родині, власності [9; 135 – 136.]. Гносеологічною передумовою консерватизму є двоїста природа суспільно-політичного процесу. З одного боку, еволюція, розрив з минулим, розвиток, з іншого - збереження та перенесення в майбутнє всього неминущого, загальнолюдського.

Консерватизм як суспільно-політична течія помітно посилюється в другій половині XIX століття, що було пов'язано з епохою великих реформ. Охоронні ідеологи звернулися до критики ліберально - демократичних, а згодом і революційних ідей, до пошуку способів захисту традиційної системи

влади та цінностей, до обґрунтування необхідності посилення репресивних методів правління. Особливо ці процеси пропaгувалися в пореформеній консервативній публіцистиці, яка мала великий вплив на внутрішнє та зовнішньополітичне життя країни. Консервативні видання розширювалися. Основними серед них були виданням М.Н.Каткова: «Московські відомості», «Сучасний літопис», «Російський вісник» та ін. Саме М.Н.Катков вдало підтримував і формував урядову ідеологію, безкомпромісно відстоював державні інтереси. Соратниками М.Н.Каткова були професор римської словесності П.М.Леонт'єв та професор фізики М.О.Любимов, а також публіцисти В.П. Мещерський, К.Н. Леонт'єв, вчений - правознавець К.П. Победоносцев.

В ході освітніх реформ активну участь в дискусіях приймали видання М.Н.Каткова та П.М.Леонт'єва, які наполегливо пропaгували і підносили консерватизм англійської системи освіти і виховання, в основі якої була класична система освіти. Захоплюючись іноземною системою освіти публіцисти наполегливо прагнули втілити класицизм в основу вітчизняної освіти. М.Н.Катков та його однодумці відстоювали позицію заснування лише класичних гімназій та повну відмову від реальних. На їх думку, лише класична освіта може попередити захоплення молоддю вивченням природничих наук, в яких вони вбачали «матеріалізм» та «нігілізм» [6; 480].

На думку О.М.Доніна, дослідника історії російської середньої школи ХІХ століття, московські публіцисти витратили немало сил, щоб освіта в країні була пронизана національно-патріотичним духом, а випускники закладів мали за пріоритет не захоплення сумнівними науками та вільнодумством (ідеями демократії та соціалізму), а строгу віру в силу офіційних догм, у справедливість державного устрою, принципів самодержавної влади. [2; 353].

Після вистрілу в Олександра ІІ (квітень 1866 р.) охоронна політика самодержавства з його консерватизмом набирали особливих обертів. Імператор був стурбований революційними настроями в країні. Частина

провини в цьому було покладено на школу, звинувативши її в тому, що їй надали занадто багато свободи та вольності, що привело до її «зараження ультидемократизмом, соціалізмом та нігілізмом» [1; 39].

З відставкою О.В.Головніна у 1866 року міністром освіти став Д.А.Толстой. На відміну від ліберальних поглядів на освіту попереднього міністра, Д.А.Толстой вів бюрократичну лінію керівництва. Свої проекти він обговорював лише в тісному оточенні спеціалістів, не звертаючи увагу на громадськість [2; 356].

Новий міністр освіти Д.А.Толстой прийняв рішучий курс боротьби з революційною крамолою в школі. Для Д.А.Толстого класицизм був важливим засобом ізоляції учнів від політичного життя та придушення їх активної громадської позиції. Новий міністр вбачав потребу у розробці контрреформи на заміну прогресивного статуту 1864 року. У підготовці контрреформи велику роль відіграли статті М.Н.Каткова, ідеолога класичної освіти. У листі до М.Н.Каткова від 17 квітня 1866 року Д.А.Толстой запросив його до співпраці і попросив дати свої зауваження щодо статуту 1864 року: «Ви знаєте моє глибоке переконання, що класична освіта повинна лежати в основі всього. Потрібно щоб слово звернулося у справу» [8].

М.Н.Катков ще на початку 60-х висловлював своє невдоволення ходом освітніх реформ. Він відстоював класичну систему освіти з вивченням стародавніх мов і математики та обмеженому вивченні словесності і природничих наук. Фундаментальною основою класичної системи освіти, публіцист вважав принцип концентрації та відмова від біфуркації.

У ряді своїх статей, гімназійну освіту він критикував за те, що вона стала багатопредметною та недостатньо концентрованою. Концентрація, - пояснював публіцист, - це «зосередженість розумових сил», «ґрунтовне вивчення невеликої кількості предметів», а саме, «старокласичні мови: грецька і латинська» та математики. [4; 1-2.]. Саме класична система, зазначав М. Н Катков, усуває багатопредметність та заснована на концентрації, зосередженні навчальних занять. За переконаннями публіциста,

сила цієї системи полягає в тому, що стародавні мови вживаються як засіб для зосередження занять, для зміцнення і розвитку розумових сил відповідно віку учнів і для підготовки їх для подальшого вивчення будь-яких дисциплін. В цьому віці, зауважував М.Н.Катков, навчальні предмети можуть серйозно сконцентруватися лише на двох елементах: на словесності і граматиці, у широкому сенсі цього слова та математиці. «Відмовляючись від стародавніх мов, - продовжував М.Н.Катков, - наша школа не тільки відмовляється від найкращого, точніше сказати, від єдиного засобу для повного розумового виховання, але й від нашої народності від прямої участі в її великій спадщині» [4; 1-2.].

М.Н.Катков писав: «Тільки тоді ми будемо мати істинно класичну освіту і серйозну школу, коли в наших закладах поряд із глибоким вивченням стародавніх мов буде іти глибоке вивчення математики» [5; 14]

Що ж до реальної гімназії, то М.Н.Катков був критично налаштованим: «це та ж багатопредметна школа, яка не зміцнює, а розслабляє розум і повідомляє йому лише лиск зовнішнього освіти. Реакція наділа на себе личину прогресу і розраховувала спокусити як законодавство, так і громадську думку прагненнями, які нібито йдуть далі по шляху досконалості» [7.].

У своїй статті від 5 серпня 1864 М.Н. Катков вказував на згубні наслідки біфуркації і багатопредметності, для усунення яких необхідна ясність принципів і послідовність при здійсненні класичної системи [5; 2]

М.Н.Катков хотів побудувати школу, яка повинна була, як він писав, у «тривожний і сповнений різними діями час захистити нас від усяких лженаук» [1; 41].

Виступаючи проти викладання предметів, що сприяють формуванню самостійності мислення, він вимагав заміни їх предметами, що дисциплінують, дозволяють засвоювати абсолютні істини і точні поняття. Тому виступав проти природничих наук в школі, проти фізики, вбачав велику небезпеку в історії, літературі. Свої консервативні ідеї, чисто

політичного спрямування М.Н.Катков проголошував, як зазначав історик середньої освіти XIX століття Ш.І.Ганелін, «хитро, тонко, під приводом педагогічної необхідності, прикриваючи свої справжні цілі і наміри рядом міркувань, ніби чисто педагогічними, виправданими досвідом «загальнолюдської культури»» [1; 41].

Як прихильник стародавніх мов, М.Н.Катков вважав, що, засвоюючи крок за кроком букву і дух стародавніх мов, учні самі увійдуть у світ історії та опанують первісні джерела історичного вчення. Вони дійсно зможуть вивчити минуле, а не завчити чужі розповіді і міркування в підручнику в перекладі з німецької.

Щодо вивчення нових іноземних мов у класичних гімназіях М.Н.Катков переконував, що всі нові мови формувалися на основі античних. Тому, володіючи знаннями про генезис, закони мови, з легкістю можна оволодіти французькою, німецькою, англійською граматики, а отже, засобами вільного володіння світовою інформацією. Що ж до російської мови, зазначав М.Н.Катков, то на вивчення її граматики досить виділено годин в початковій школі.

На думку М.Н.Каткова, в школі не потрібно здійснювати досліджень і відкриттів, а необхідно розвивати учнів фізично та розумово, готуючи їх до розумової праці. Тому на його думку, «природничі науки не можуть прирівнюватися силою зі стародавніми мовами», ці науки ще дуже молоді, а методика їх викладання на етапі розробки, недосконала, значно поступається методиці викладання стародавніх мов [5; 90-91]. Водночас М.Н.Катков зауважував, що теорії природничих наук є непостійними, часто змінюються, тому не варто їх давати на вивчення учням. На його думку, середню освіту, в силу віку гімназистів, варто ґрунтувати на стійких знаннях – «науці стародавності» та математиці. Знання з математики - базові для майбутніх природознавців, так як наукові відкриття з природознавчих наук добуваються за допомогою математичних методів.

Обговорюючи зміст класичної освіти, М.Н.Катков розглядав його як важливу умову вдосконалення доуніверситетської освіти. Публіцист видав цілий ряд статей присвячених взаємозв'язку гімназій з університетами.

Консервативний курс в освітній політиці із деякими незначними перервами тривав до кінця XIX століття. На зміну демократичності, гласності та відкритості у обговоренні проектів громадськістю прийшов новий режим максимальної закритості Міністерства освіти. Проекти розроблялися в тісному кругу спеціалістів без урахування суспільної думки. В галузі середньої освіти проводився курс на відродження становості, обмеження вступу дітей недворянського походження в університети і, відповідно, скорочення для них можливостей підготовки до державної служби. Ця позиція отримала своє відображення у Статуті 1871 року, який узаконив класичну гімназію як основний вид середнього навчального закладу. Домінував курс на дискримінацію, направлений на утруднення доступу до гімназії і отримання середньої освіти для вихідців із недворянських станів. На думку консервативних сил, така позиція повинна знизити революційні настрої молоді. Для Д.А.Толстого класицизм був важливим засобом ізоляції молоді від політичного життя, придушення в ній суспільної активності та забезпечення зі сторони випускників лояльності до влади. Прагнення всіх вступників до гімназії М.Н. Катков називав не тільки безглуздом, але і шкідливим, вважаючи, що до університету повинен підійти лише добірний контингент [3; 127].

Після відставки 1880 року Д.А.Толстого, в наслідок «особливого роздратування суспільства, особливо батьків і матерів, на міністра народної освіти» протягом недовгого періоду відбулося ослаблення консервативного курсу. Однак ця позиція керівництва освітою була продовжена ідейним наступником Д.А.Толстого Іваном Давидовичем Деляновим.

Особливо політика консерватизму набула своєї повноти після вбивства Олександра II. Курс Олександра III супроводжувався посиленнями консервативними тенденціями. В галузі освіти їх реалізовував І.Д.Делянов,

очоливши міністерство освіти в 1882 році, та публіцист М.Н.Катков. Поступово в державній освітній політиці склалися міцні консервативні позиції. Шкільна політика охоронно-консервативного спрямування ставила за мету не стільки управління самою школою, скільки управління суспільством через школу.

Д.А.Толстого було назначено міністром внутрішніх справ та по сумісництву президентом Академії наук. Тому старий політичний консервативний курс був ще більше посиленим. Станові обмеження класичної гімназії були посиленими в 1887 році, коли без публікації в пресі був розповсюджений документ, під народною назвою «циркуляр про кухарчиних дітей». Цим розпорядженням міністерства освіти попечителів навчальних закладів зобов'язували «прийняти самі строгі і невідкладні заходи щодо очищення навчальних закладів від осіб нижчих станів дітей кучерів, лакеїв, поварів та ін..» . З цією ж метою різко підіймалася і оплата за навчання.

Висновки.

В II половині XIX століття набирає сили консервативно-охоронна течія суспільно-педагогічного руху. Основним представником її був публіцист, головний редактор «Московських відомостей» М.Н.Катков. Він послідовно відстоював класичну систему освіти з вивченням стародавніх мов і математики та обмеженому вивченні словесності і природничих наук. Фундаментальною основою класичної системи освіти, публіцист вважав принцип концентрації та відмова від біфуркації. Його ідеї лягли в основу Статуту 1871 року, який узаконив класичну гімназію як основний вид середнього навчального закладу та відкинув законність поділу гімназійної освіти на класичну та реальну. Класична гімназія стала майже до кінця XIX століття основним типом середньої школи, яка готувала молодь до вступу в університет та на державну службу.

Література:

1. Ганелин Ш.И. Очерки по истории средней школы в России – М.:УЧПЕДГИЗ, 1950. – 276 с.
2. Донин А. Н. Реформы университетов и средней школы России: общественная мысль и практика второй половины XIX века: дис.. на соис. доктор исторических наук, 07.00.02 /Отечественная история/ - Саратов, 2003. -524 с.
3. Иванов А.Г. Высшая школа России в конце XIX - начале XX вв. -М., 1991.-358 с.
4. Катков М.Н. Значение концентрации //Московские ведомости – 1864 № 238. 31 октября. С. 1-2
5. Катков М.Н. Наша учебная реформа (статьи из Московских ведомостей 1864 -1871 гг.) / М.Н. Катков. - М.: Изд. С.Н. Фишер, 1890. - 476 с.
6. Катков М.Н. Несколько слов вместо современной летописи/ М.Н. Катков // Русский вестник, 1861. - № 1. - С. 480
7. Катков М.Н. Обзорение всего пути возрождения русских гимназий По Высочайшем утверждении устава гимназий 1871 г //Московские ведомости № 144, 4 июля, 1871 г.
8. Письма Д.А.Толстого М.Н.Каткову за 1863 – 1866 гг. //ОР РГБ. Ф.120. Копия Карт. 19. Л.136
9. Современный западный социологический словарь. М.: Издательство политической литературы, 1990.

Валентина Кушнир

Взгляды Михаила Никифоровича Каткова на классическое и реальное среднее образование XIX века.

Valentine Kushnir

Mikhail Katkov views on the classical and the actual secondary education XIX century.